

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI” CLUJ-NAPOCA

FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE

ȘCOALA DOCTORALĂ “FILOSOFIE POLITICĂ”

Dialectică și sofistică în epoca clasică a filosofiei grecești: cazul
respingerii

Teză de doctorat
Rezumat

Conducător științific:
Prof. Univ. Dr. Vasile Muscă

Doctorand:
Iovan DREHE

Cluj-Napoca
2012

CUPRINS

INTRODUCERE.....	1
1. CONTEXTUL CULTURAL ȘI ORIGINILE DIALECTICII ȘI SOFISTICII	10
1.1. Spiritul agonistic.....	10
1.2. Zenon din Elea: dialectică, sofistică, <i>reductio</i>	19
1.2.1. Zenon din Elea și originile dialecticii și sofisticii.....	19
1.2.2. Argumentul de tip <i>reductio</i>	32
2. CONTRIBUȚII ALE SOFIȘTILOR LA DIALECTICĂ.....	40
2.1. Protagoras din Abdera.....	41
2.2. Gorgias din Leontinoi.....	45
2.3. Prodicos din Ceos.....	47
2.4. Hippias din Elis.....	50
2.5. <i>Dissoi logoi</i>	54
3. RESPINGEREA SOCRATICĂ.....	58
3.1. Origine.....	58
3.2. „Forma standard”.....	60
3.3. Problema „formei standard” și interpretarea doxastică.....	65
4. DIALECTICA ARISTOTELICĂ. CONCEPTE FUNDAMENTALE.....	68
4.1. Scopul <i>Topicii</i>	68
4.2. Utilitatea <i>Topicii</i>	69
4.3. Tipuri de argumente dialectice: inducția și deducția.....	71
4.3.1. Inducția dialectică.....	71
4.3.2. Deducția.....	71

4.3.2.1. Demonstrația.....	73
4.3.2.2. Silogismul didactic.....	73
4.3.2.3. Deducția dialectică.....	74
4.3.2.4. Argumentele falacioase: eristice, sofistice, paralogisme..	75
4.4. Propoziția dialectică.....	78
4.4.1. Problema dialectică.....	78
4.4.2. Premisa dialectică.....	80
4.4.3. Predicabili și categorii.....	82
4.4.4. Obținerea premiselor: instrumentele dialectice.....	90
4.5. <i>Topos-ul dialectic</i>	95
4.5.1. Etimologie.....	96
4.5.2. Încercări de a defini <i>topos-ul</i>	98
4.5.3. Structură. Exemple de <i>topoi</i>	100
4.5.4. Definiția <i>topos-ului</i>	103
5. DISPUTA DIALECTICĂ.....	108
5.1. Considerații generale.....	108
5.2. Reguli și recomandări.....	112
6. RESPINGEREA ARISTOTELICĂ.....	132
6.1. Contextul dialectic și relevanța lui.....	132
6.2. Respingere și <i>reductio</i>	134
6.3. Definiția și caracteristicile respingerii.....	135
6.4. Premisele și concluzia respingerii.....	138
6.4.1. Universale, particulare, afirmative, negative.....	138
6.4.2. Predicabili.....	141
6.4.3. Probabilitatea.....	146
6.5. Respingerea sofistică.....	150
CONCLUZII.....	160

CUVINTE CHEIE: logică, argumentare, dialectică, sofistică, eristică, *agon*, *reductio*, *topos*, dialog, dispută, Întrebător, Respondent, respingere.

REZUMAT

Între tipurile posibile de dialog care pot să aibă loc între doi interlocutori iese în evidență dialogul argumentativ. Una dintre definițiile contemporane ale conceptului de argumentare este următoarea:

„Argumentarea este o activitate verbală, socială și rațională având ca scop convingerea unui interlocutor critic și rezonabil în legătură cu acceptabilitatea unui punct de vedere prin prezentarea unui ansamblu de propoziții care au ca rol întemeierea sau respingerea propoziției exprimate în punctul de vedere.”¹

Precizările făcute în această definiție sunt foarte importante, pentru că dacă caracterul argumentelor nu este cel specificat, se poate rata scopul argumentării, adică persuadarea interlocutorului. De aceea este nevoie de anumite norme comune, iar respectarea acestora face posibil consensul. Atunci când încercăm să respingem ceea ce susține un interlocutor trebuie să-l convingem și pe acesta de falsul punctului său de vedere (sau de contradicția existentă între mai multe puncte de vedere susținute de acesta, adică falsul conjuncției acestor puncte de vedere). De aceea trebuie să ținem seama de anumite reguli pentru modul în care construim respingerea punctului său de vedere, reguli pe care și acesta le cunoaște, pentru a nu avea dubii cu privire la modul în care am ajuns la aceasta.

Teoretizarea unor asemenea aspecte nu este nouă și aparține în exclusivitate unei societăți democratice specifică secolelor XX și al XXI-lea. Rădăcinile acestor observații cu privire la argumentare pot fi identificate în Grecia clasică la filosofi

¹ Frans H. van Eemeren, Rob Grootendorst, *A Systematic Theory of Argumentation. The pragma-dialectical approach*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003, p. 1 (traducerea mea I.D.).

presocratici cum ar fi Zenon din Elea, la membri ai mișcării sofiste, în dialogurile lui Platon, în opera lui Aristotel etc.. Această lucrare are ca scop o analiză, fără pretenții de exhaustivitate, a unora dintre aceste surse.

Pe parcursul acestei lucrări ne-am propus să oferim o imagine a dialecticii antice grecești îndreptându-ne atenția asupra contextului, asupra primilor dialecticieni și a metodelor folosite de aceștia în dialectică, în special respingerea aristotelică.

Urmându-i pe doi mari filologi clasici ai secolului al XIX-lea, Jacob Burckhardt (*Grecii și civilizația greacă*, 1872) și Friedrich Nietzsche (*Rivalitatea homerică*, 1872), am prezentat contextul în care apar pentru prima dată în istoria gândirii dialoguri argumentative, aceasta pentru a pune în lumină anumite aspecte ce pot fi greu de înțeles, cum ar fi mai ales recomandările lui Aristotel cu privire la „ascunderea” liniei argumentative, care la limită pot să pară sofistice. Am văzut că epoca clasică a filosofiei grecești se afla sub semnul competiției, a *agon*-ului. Originea spiritului agonistic al grecilor poate fi urmărită până la poeți greci cum ar fi Homer sau Hesiod. La Hesiod (în *Munci și zile*) apar cele două fețe ale discordiei (*eris*), cea rea, distructivă, aducătoare de războaie și crime, și cea bună, constructivă, cea care îi aduce în față pe cei mai buni și pe cei mai virtuoși. Pe fundamentul conceptual al celui de-al doilea tip de discordie grecești au inițiat într-un cadru organizat competiții în foarte multe domenii: concursuri atletice, competiții între scriitori dramatici, întreceri discursive între retori ș.a.m.d.. Prezența *agon*-ului ajunge din mit să înghită, precum titanul Cronos, toate sferile vieții grecilor și să le redea lumii profund marcate. Filosofii Greciei clasice nu au scăpat de influența acestuia. Zenon, reprezentant al școlii Eleate, argumenta împotriva altor școli (care la rândul lor au atacat doctrina eleată), sofistii ca mișcare au apărut din nevoia grecilor de a putea să-și susțină punctul de vedere în diferite contexte politice, juridice sau private, Socrate avea discuții în contradictoriu cu sofști sau cu discipoli ai sofștilor, iar întreaga dialectică platoniciană și aristotelică par impregnate de elemente care încearcă să mascheze o origine agonală ce se vrea înlocuită de un model dialogal ce are ca scop cercetarea și nu competiția.

Primul gânditor de la care s-au păstrat un număr însemnat de argumente îndreptate agonistic împotriva altor școli de gândire sau chiar împotriva simțului comun este Zenon din Elea. În textul argumentelor acestuia se pot identifica primele elemente de argumentare logică, iar metoda folosită este cea care mai târziu, în urma definitivării formei, se va numi *reductio ad absurdum*. Am văzut că argumentele și

imaginea lui Zenon au avut de suferit la nivel de imagine în istoria filosofiei din cauza a două dintre sursele principale cu referire la viața și opera sa: dialogurile platoniciene și opera aristotelică. Zenon poate fi văzut și ca dialectician și ca sofist, iar mărturiile rămase din epocă par să aducă argumente în ambele direcții. Cu privire la metodă am semnalat că a avut o influență majoră în epocă, sofisti și dialecticieni utilizând reducerea la absurd în diverse contexte.

Mișcarea sofistilor este cea care a adus, dacă credem în cele spuse de sursele antice, o întreagă serie de inovații în domeniul argumentării. Protagoras din Abdera este prezentat ca fiind cel care a inventat conversația în contradictoriu (posibil prin stabilirea primelor norme după care ar trebui să se desfășoare, din moment ce este evident că oamenii au discutat în contradictoriu de când au avut la dispoziție rațiune și limbaj articulat). De asemenea Protagoras a fost cel care a distins între rugăminți, întrebări, răspunsuri și porunci. Acesta ar fi fost și printre primii care ar fi avut înclinația să discute despre orice problemă (această atitudine fiind strâns legată de relativismul de care a fost acuzat). El ar fi fost primul care a teoretizat despre solecisme și de asemenea se află la începutul tradiției studierii locurilor comune retorice (după mărturiile lui Cicero și Quintilian). Or, locurile comune retorice sunt, cel puțin la Aristotel, strâns legate de cele dialectice, retorica fiind un fel de contraparte (*antistrophos*) a dialecticii. Gorgias, următorul mare sofist despre care am vorbit, are relevanță într-o istorie a argumentării din cel puțin două puncte de vedere. În primul rând el a fost unul dintre cei care argumentau în „mod eleat”. Maniera în care acesta argumentează în ceea ce se numește *Despre nonexistent* sau *Despre natură* poate fi citită ca făcând parte dintr-o tradiție argumentativă inițiată de argumentarea de tip zenonian și are ca moment important toată construcția argumentativă realizată de Platon în dialogul *Parmenide* cu privire la ipotezele existenței Unului. Un alt punct în care Gorgias poate fi considerat important este cel referitor la cercetările acestuia asupra sensului cuvintelor. Diferențierea sensului cuvintelor este esențială atât în dialectică, cât și în sofistică (al doilea instrument dialectic este din punctul de vedere al lui Aristotel diferențierea diferitelor sensuri ale cuvintelor). La fel ca Gorgias, Prodicos este cunoscut pentru cercetările sale cu privire la natura cuvintelor, chiar mai cunoscut, Socrate considerându-se discipol al său din acest punct de vedere (în dialogurile *Protagoras* și *Menon*). Prodicos este cel care pare să fi făcut primul distincții între dialectică și eristică (aici este premergător distincțiilor făcute de Platon în *Sofistul* și de Aristotel în *Organon*). De asemenea el distingea între specialiști și

nespecialiști din punctul de vedere al celor care trebuie să judece o dispută (legală, filosofică etc.). Hippias din Elis este relevant pentru posibilă influență pe care a avut-o asupra lui Aristotel. În primul rând din punctul de vedere al artei memoriei și relevanța acesteia în dialectică prin nevoia memorării locurilor comune. Apoi prin faptul că a fost considerat primul istoric care s-a raportat critic la sursele sale, acest model fiind, probabil, preluat de Aristotel care se pare că a procedat dialectic față de surse (enumerarea de *endoxa*, adică opinii probabile, și apoi discutarea lor critică până se ajunge la un sistem de păreri ne-contradictorii cu privire la o problemă dată). Am încheiat capitolul destinat sofistilor cu prezentarea unui tratat anonim, *Dissoi logoi*, text ce arată că modul în care Aristotel prezintă învățătura sofistilor la sfârșitul *Respingerilor sofistice* (adică educația prin exemple, fără metodă) oglindește realitatea. Textul arată de asemenea că subiecte de genul „dacă virtutea poate fi predată și învățată sau nu” erau comune în epocă și această problemă nu este una platoniciană sau socratică. De asemenea apar în acest tratat informații cu privire la mnemotehnică și părți care trimit la influența unuia dintre marii sofști.

Respingerea de tip socratic (*elenchos*) a fost prezentată pentru importanța ei de a fi premergătoare sau influentă față de respingerea aristotelică. Primul lucru pe care l-am făcut în acest capitol a fost prezentarea (bazată pe studiul lui James H. Lesher, *Parmenidean Elenchos*) transformărilor de sens suferite de termenul grec *elenchos* de la Homer până la dialogurile platoniciene. Inițial termenul a avut sens de „rușine în urma unei lupte sau competiții fizice” (Homer), pentru ca apoi să treacă prin următoarele transformări: „testare” sau „rușine sau dizgrație în urma unui test sau competiții” (Pindar), „dezvăluirea virtuții” (Bacchylides), „testare a caracterului” (Eschil, Sofocle, Euripide), „anchetă” sau „interogatoriu” (Eschil). Sensul de „respingere” (în context argumentativ) apare pentru prima dată la Herodot și este folosit apoi de Platon sau Aristotel. În continuare am trecut la prezentarea formei standard a *elenchos*-ului socratic, bazându-ne pe interpretări cum ar fi cele ale lui Richard Robinson (*Plato's Earlier dialectic*, 1953) sau Gregory Vlastos (*The Socratic Elenchus: Method is all*, 1994). Am observat că fiecare discuție a lui Socrate cu un interlocutor are următoarele etape: interlocutorul lui Socrate afirmă o teză (de obicei definiție) pe care Socrate o consideră falsă; Socrate îl face pe interlocutor să accepte o serie de alte propoziții, de obicei prin inducție; apoi Socrate îi arată interlocutorului că implicațiile propozițiilor acceptate de acesta contrazic propoziția inițială; în momentul în care Socrate îi prezintă această contradicție interlocutorul trebuie să recunoască

falsitatea propoziției inițiale. Am văzut că de obicei Socrate insistă ca interlocutorul său să fie sincer. Aici se poate identifica tipul de dialog peirastic avut în vedere de Aristotel (acest tip de dialog fiind un caz particular al dialogului dialectic). Gregory Vlastos a observat, după ce susținuse inițial interpretarea prin „forma standard”, că există o problemă cu privire la această „formă standard”, problemă pe care a numit-o „a *elenchos*-ului socratic”. Vlastos a observat că este Socrate este puțin îndreptățit să afirme că a dovedit prin respingere că valoarea de adevăr a propoziției inițiale este falsă. Tot ceea ce a respins Socrate este conjuncția formată din propoziția inițială afirmată de interlocutor și celelalte propoziții acceptate pe parcursul discuției. Așa a apărut interpretarea alternativă, susținută de Hugh H. Benson (*Socratic Method*, 2011), care vede „coerența doxastică” drept scop al unei discuții de acest fel (adică coerența la nivel de opinii).

Dialecticii aristotelice i-au fost dedicate trei capitole. Primul capitol a acoperit principalele concepte, prezente în cărțile I-VII ale *Topicii*. În primul rând discuția dialectică are loc între un Întrebător și un Respondent. Modelul este același cu cel prezent în dialogurile socractice, cu diferența că se abordează o gamă mult mai largă de probleme și există mai multe reguli. Am văzut de câte tipuri este argumentul dialectic (inductiv și deductiv) și am prezentat modul în care Aristotel încadrează silogismul dialectic în concepția sa referitoare la argumentele deductive. Pe scurt, deducția dialectică se diferențiază de demonstrație prin natura premiselor, prin scopuri și prin contextul în care este folosită. Propoziția dialectică are caracter endoxal, adică are un anumit grad de probabilitate, este rezonabilă (sau în cazul în care merge împotriva simțului comun se aduc argumente pentru întemeierea probabilității) și pe baza acestei rezonabilități este acceptată de un anumit grup de oameni. Aristotel distinge între probleme dialectice, premise dialectice și teze dialectice. Problemele reprezintă subiectele de discuție dialectice, formulate ca întrebări de genul: „este P definiția lui S sau nu?”, „este P accidentul lui S sau nu?”. Întrebătorul este cel care-i propune problema Respondentului, iar Respondentul își alege una dintre cele două posibilități de a răspunde la întrebările de tipul menționat. Din acest moment discuția începe, iar Întrebătorul trebuie să extragă concesiile de la Respondent. Întrebarea prin care se extrage concesiile și acceptarea concesiei poartă numele de premisă dialectică (forma ei este următoarea: „este P definiția lui S?”). În momentul în care Întrebătorul are suficiente concesiile din partea Respondentului pentru a construi un silogism al cărei concluzie este contrara sau contradictoria propoziției inițial susținute de Respondent,

atunci prezintă acel silogism și discuția s-a încheiat. Acel silogism se numește respingere. Propoziția inițial susținută de Respondent se mai numește și teză, în cazul în care este susținută, zice Aristotel, de un filosof cunoscut. Pe parcursul lucrării am folosit de multe ori termenul de „teză” pentru a desemna propoziția inițială susținută de Respondent. De asemenea am prezentat importanța instrumentelor dialectice: formarea premiselor, deosebirea de sens a cuvintelor, găsirea de asemănări între lucruri (aici se recunoaște influența reîntregirii platoniciene) și găsirea de deosebiri între lucruri (diviziunea platoniciană). Aristotel spune că toate acestea au rol în formarea premiselor pentru discuția dialectică. Întrebătorul care nu stăpânește aceste instrumente nu va putea să conducă cum trebuie o discuție și va eșua. Respondentul care nu va cunoaște aceste instrumente nu-l va putea urmări pe Întrebător și astfel vor fi mari șanse să fie respins ușor.

Una dintre principalele probleme din punct de vedere al predicăției la Aristotel rezultă din dificultatea pasajelor în care acesta explică felul în care clasificarea tipurilor de relație ale subiectului cu predicatul (adică predicabilii: definiție, gen, propriu, accident) se îmbină cu lista celor zece categorii. Am oferit un model de prezentare sub formă de tabele care poate să clarifice până la un punct această problemă. Nu am insistat asupra acestei probleme întrucât tratarea ei poate fi subiectul unei alte cercetări care ar include multe alte elemente ce nu țin neapărat de dialectica aristotelică. Pe viitor sperăm să putem dezvolta această direcție de cercetare făcând o analiză amănunțită a posibilităților de predicăție ținând cont pe de o parte de indicațiile generale date de Aristotel cu privire la tipul de probleme și premise acceptabile și, pe de altă parte, de exemplele de probleme și premise dialectice folosite de acesta în cărțile centrale ale *Topicii*.

În abordarea conceptului dialectic principal de *topos* am prezentat etimologia termenului, încercările de definire, structura (strategie, lege, scop, exemplu), pentru ca apoi să propun o interpretare proprie: *topos*-ul este o caracteristică a tezei, caracteristică ce o face vulnerabilă la respingere. Astfel sub locurile comune se pot strânge, în scop mnemotehnic, tipurile de teze, fiecare cu vulnerabilități specifice în funcție de care putem construi respingeri ale lor.

Următorul capitol a fost focalizat asupra regulilor și instrucțiunilor oferite de Aristotel pentru o discuție dialectică și am încercat în unele cazuri (tabele cu modurile în care se poate termina o discuție, cu ce poate spune Întrebătorul, cu ce poate spune

Respondentul etc.) să prezentăm sintetic ceea ce Aristotel spune în locuri diferite pe parcursul celei de-a VIII-a cărți a *Topicii*.

În sfârșit, atunci când am vorbit despre respingere am ajuns la următoarele rezultate pozitive: am văzut că, pentru Aristotel cel puțin, respingerea este diferită de argumentul de tip *reductio*; am văzut că respingerea este acel tip de argument care este utilizat într-un context dialectic în scopul întemeierii unei propoziții contrare sau contradictorii tezei oponentului, întemeiere făcută în conformitate cu regulile generale ale silogismului și regulile specifice disputei dialectice; de asemenea am văzut cum Întrebătorul poate să observe de ce fel de respingere va avea nevoie în funcție de tipul de teză susținută de respondent (și aici se poate observa relevanța modului în care am interpretat *topos*-ul) și de asemenea va ști dacă-i va fi ușor sau nu să aplice strategiile argumentative recomandate de Aristotel în *Topica VIII*. Pe lângă acestea am prezentat importanța contextului dialectic pentru înțelegerea sofisticii aristotelice și de asemenea modul în care sofismele aristotelice se reduc, după spusele Stagiritului, la sofismul *ignoratio elenchi*, adică sofismul care este făcut ignorând particularități ale respingerii ce țin de definiția acesteia.

În urma cercetării noastre putem să spunem că Aristotel este îndreptățit atunci când afirmă că el este cel care a oferit primul o metodă sistematică de a argumenta împotriva oricărui tip de teză (din poziția Întrebătorului) și de a încerca de a apăra orice teză prin evitarea contradicției (din poziția Respondentului). El este cel care a făcut posibil ca argumentarea să treacă de la *empeiria* sofistilor și a predecesorilor săi la o *techne*. Această „artă dialectică” a influențat teoriile logice, retorice și argumentative în general de la el și până astăzi. Dintre ele amintim: *disputatio* și *obligationes* în Evul Mediu (ca urmare a tradiției ce trece prin *Topica* lui Cicero și prin comentariile lui Boethius la *Topica* lui Aristotel și *Topica* lui Cicero), logica dialogică, pragma-dialectica și dialectica formală în contemporaneitate.

BIBLIOGRAFIE

I. TEXTE ANTICE. EDIȚII ȘI TRADUCERI:

A. ARISTOTEL:

1. *Aristotelis Opera*, 5 vol., I. Bekker, Berlin, 1891.
2. *The Complete Works of Aristotle: The revised Oxford Translation*. (ed. J. Barnes). 2 vols. Princeton, 1984.
3. Aristotel, *Organon*, 2 volume, traducere, introducere și note de Mircea Florian, Editura IRI, București 1997-1998.
4. *Topica*, traducere de Mircea Florian în Aristotel, *Organon*, vol.II, traducere, studiu introductiv, introduceri și note de Mircea Florian, Editura IRI, București, 1998.
5. Aristote, *Topiques (livres I-IV)*, édition critique, traduction, introduction et notes par J. Brunschwig, Paris, 1967 (Collection Guillaume Budé).
6. Aristote, *Topiques*, tome 2, livres V-VIII, édition critique et traduction par J. Brunschwig, Paris, Les Belles Lettres, 2007, Collection des Universités de France.
7. Aristote, *Topiques (Organon V)*, traduction et notes par J. Tricot, Librairie philosophique J. Vrin, Paris, 2004.
8. Aristotle, *Topica*, translated by E. S. Forster, Loeb Classical Library, Cambridge: Harvard University Press, 1989.
9. Aristotle, *Topics I, VIII, and Selections*, translated with commentary by Robin Smith, Oxford: Clarendon Press, 1997.
10. Aristotle, *Topics*, translated by W. A. Pickard-Cambridge, în *The Complete Works of Aristotle. The revised Oxford Translation*, vol. 1.
11. Aristotel, *Categorii*, traducere de Mircea Florian în Aristotel, *Organon*, vol.I, traducere, studiu introductiv, introduceri și note de Mircea Florian, Editura IRI, București, 1997.
12. Aristotel, *Categorii. Despre interpretare*, traducere, cuvânt înainte, note, comentariu și interpretare de Constantin Noica, Editura Humanitas, București, 2005.

13. Aristotle, *Categories* and *De interpretatione*, translated with notes by J. L. Ackrill, Oxford: Clarendon Press, 1963.
14. Aristotel, *Despre interpretare*, traducere de Mircea Florian în Aristotel, *Organon*, vol.I, traducere, studiu introductiv, introduceri și note de Mircea Florian, Editura IRI, București, 1997.
15. Aristotel, *Analitica primă*, traducere de Mircea Florian în Aristotel, *Organon*, vol.I, traducere, studiu introductiv, introduceri și note de Mircea Florian, Editura IRI, București, 1997.
16. Aristotle, *Prior Analytics*, translated with introduction, notes and commentary by Robin Smith, Hackett Publishing Company, 1989.
17. Aristotel, *Analitica secundă*, traducere de Mircea Florian în Aristotel, *Organon*, vol.II, traducere, studiu introductiv, introduceri și note de Mircea Florian, Editura IRI, București, 1998.
18. Aristotle, *Posterior Analytics*, translated with commentary by Jonathan Barnes, Oxford: Clarendon Press, 1993.
19. *Respingerile sofistice*, traducere de Mircea Florian în Aristotel, *Organon*, vol.II, traducere, studiu introductiv, introduceri și note de Mircea Florian, Editura IRI, București, 1998.
20. Aristotel, *Fizica*, traducere și note de N. I. Barbu, studiu introductiv, note, indice tematic și indice terminologic de Pavel Apostol, Studiu analitic asupra *Fizicii* lui Aristotel și note de Alexandru Posescu, Editura Științifică, București, 1966.
21. Aristotel, *Despre cer*, studiu introductiv, bibliografie, traducere, sumar analitic, note și indexuri de Șerban Nicolau, Editura Paideia, București, 2005.
22. Aristotel, *Despre generare și nimicire*, traducere, note și lămuriri preliminare de Andrei Cornea, Editura Polirom, Iași, 2010.
23. Aristotel, *Despre suflet*, traducere și note de Alexander Baumgarten, Editura Humanitas, București, 2005.
24. Aristotel, *Parva naturalia. Scurte tratate de științe naturale*, traducere de Șerban Mironescu și Constantin Noica, notă introductivă de Alexandru Boboc, Editura Științifică, București, 1972.

25. Aristotel, *Retorica*, traducere, studiu introductiv și index de Maria-Cristina Andrieș, note și comentarii de Ștefan-Sebastian Maftai, Editura IRI, București, 2004.
26. *Aristotle, On Rhetoric. A Theory of Civic Discourse*, Newly Translated, with Introduction, Notes and Appendices by George A. Kennedy, New York/Oxford: Oxford University Press, 1991.
27. Aristotel, *Metafizica*, traducere, comentariu și note de Andrei Cornea, Editura Humanitas, București, 2001.
28. Aristotel, *Metafizica*, traducere de Șt. Bezdechi, note și indice alfabetic de Dan Bădărău, Editura IRI, București, 1999.
29. Aristotel, *Etica nicomahică*, traducere, studiu introductiv, comentarii și index de Stella Petecel, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988.
30. Aristotel, *Politica*, traducere, comentarii și index de Alexander Baumgarten, studiu introductiv de Vasile Muscă, Editura IRI, București, 2001.
31. Aristotel, *Poetica*, trad. C. Balmuș, Editura Științifică, București, 1957.

B. PLATON:

32. Platon, *Opere*, ediție îngrijită de Constantin Noica și Petru Creția, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1974-1993.
33. *The Collected Dialogues of Plato including the Letters*, edited by Edith Hamilton and Huntington Cairns, Bollingen Series LXXI, Princeton University Press, 2005.
34. Platon, *Apărarea lui Socrate*, traducere, note introductive și note de Francisca Băltăceanu, în Platon, *Opere*, vol. I., ediție îngrijită de Petru Creția și Constantin Noica, studiu introductiv de Ion Banu, Editura Științifică și Enciclopedică, 1974.
35. Platon, *Criton*, traducere, note introductive și note de Marta Guțu, în Platon, *Opere*, vol. I., ediție îngrijită de Petru Creția și Constantin Noica, studiu introductiv de Ion Banu, Editura Științifică și Enciclopedică, 1974.
36. Platon, *Charmides*, traducere, note introductive și note de Simina Noica, în Platon, *Opere*, vol. I., ediție îngrijită de Petru Creția și Constantin Noica, studiu introductiv de Ion Banu, Editura Științifică și Enciclopedică, 1974.

37. Platon, *Lahes*, traducere, note introductive și note de Dan Slușanschi, în Platon, *Opere*, vol. I., ediție îngrijită de Petru Creția și Constantin Noica, studiu introductiv de Ion Banu, Editura Științifică și Enciclopedică, 1974.
38. Platon, *Gorgias*, traducere, note introductive și note de Alexandru Cizek, în Platon, *Opere*, vol. I., ediție îngrijită de Petru Creția și Constantin Noica, studiu introductiv de Ion Banu, Editura Științifică și Enciclopedică, 1974.
39. Platon, *Protagoras*, traducere, note introductive și note de Șerban Mironescu, în Platon, *Opere*, vol. I., ediție îngrijită de Petru Creția și Constantin Noica, studiu introductiv de Ion Banu, Editura Științifică și Enciclopedică, 1974.
40. Platon, *Hippias Minor*, traducere de Manuela Popescu și Petru Creția, în Platon, *Opere*, vol. II, ediția îngrijită de Petru Creția, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976.
41. Platon, *Hippias Maior*, traducere de Gabriel Liiceanu, în Platon, *Opere*, vol. II, ediția îngrijită de Petru Creția, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976.
42. Platon, *Ion*, traducere de Dan Slușanschi și Petru Creția, în Platon, *Opere*, vol. II, ediția îngrijită de Petru Creția, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976.
43. Platon, *Euthyphron*, traducere de Francisca Băltăceanu și Petru Creția, în Platon, *Opere*, vol. II, ediția îngrijită de Petru Creția, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976.
44. Platon, *Menon*, traducere de Liliana Lupaș și Petru Creția, în Platon, *Opere*, vol. II, ediția îngrijită de Petru Creția, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976.
45. Platon, *Euthydemos*, traducere, interpretare și lămuriri preliminare de Gabriel Liiceanu în Platon, *Opere*, vol. III, ediție îngrijită de Petru Creția, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978.
46. Platon, *Phaidon*, traducere de Petru Creția, lămuriri preliminare și note de Manuela Tecușan, în Platon, *Opere*, vol. IV, ediție îngrijită de Petru Creția, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983.
47. Platon, *Phaidros*, traducere, lămuriri preliminare și note de Gabriel Liiceanu, în Platon, *Opere*, vol. IV, ediție îngrijită de Petru Creția, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983.

48. Platon, *Republica*, traducere de Andrei Cornea în Platon, *Opere*, vol. V, ediție îngrijită de Constantin Noica și Petru Creția, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986.
49. Platon, *Parmenide*, traducere de Sorin Vieru în Platon, *Opere*, vol. VI, ediție îngrijită de Constantin Noica și Petru Creția, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989.
50. Platon, *Sofistul*, traducere de Constantin Noica în Platon, *Opere*, vol. VI, ediție îngrijită de Constantin Noica și Petru Creția, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989.
51. Platon, *Omul politic*, traducere de Elena Popescu în Platon, *Opere*, vol. VI, ediție îngrijită de Constantin Noica și Petru Creția, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989.
52. Platon, *Philebos*, traducere și lămuriri preliminare de Andrei Cornea, în Platon, *Opere*, vol. VII, ediție îngrijită de Petru Creția, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1993.

C. ALTE TEXTE ANTICE:

53. *Filosofia greacă până la Platon* (4 volume), ediție îngrijită de Adelina Piatkowski și Ion Banu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979-1984.
54. *The Early Greek Philosophy. The Complete Fragments and Selected Testimonies of the Major Presocratics* (2 vol.), edited and translated by Daniel W. Graham, Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
55. *Fragmentele Eleaților*, traducere de D.M. Pippidi, Editura Teora, București 1998.
56. Boethius, *De topicis differentiis*, translated, with notes and essays on the text, by Eleonore Stump, Ithaca: Cornell University Press, 1978.
57. Boethius, *In Ciceronis Topica*, translated, with notes and an introduction by Eleonore Stump, Ithaca: Cornell University Press, 1988.
58. Cicero, Marcus Tullius, *Topica*, edited with translation introduction, and commentary by Tobias Reinhardt, Oxford: Oxford University Press, 2003 (ediție în limba română *Topica. Arta argumentației*, traducere de Traian

- Diaconescu, studiu introductiv de Constantin Sălăvăstru, Editura Universității “A. I. Cuza”, Iași, 2010.
59. Diogene Laertios, *Despre viețile și doctrinele filosofilor*, traducere de C. I. Balmuș, Editura Polirom, Iași, 1997.
 60. Homer, *Iliada*, traducere de G. Murnu, studiu introductiv și comentarii de D.M. Pippidi, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1955.
 61. Homer, *Odiseea*, traducere de G. Murnu, studiu introductiv și comentarii de D. M. Pippidi, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1956.
 62. Hesiod, *Opere*, traducere de Dumitru T. Burtea, Editura Univers, București, 1973.
 63. *Isocrates I*, translated by David Mirhady & Yun Lee Too. University of Texas Press-Austin, 2000.
 64. Pausanias, *Description of Greece*, vol. 2, Books III-V, trad. W. H. S. Jones și H.A. Ormerod, *Loeb Classical Library*, 1926.
 65. Plutarch, *Parallel Lives* vol. III, *Pericles, and Fabius Maximus. Nicias and Crassus*, translated by Bernadotte Perrin, *Loeb Classical Library*, 1916.
 66. Porfir, *Isagoga*, traducere din limba greacă, note și comentarii Gabriel Chindea, Editura Univers Enciclopedic, 2002.
 67. Theophrastus of Eresus. *Sources for his life, writings, thought and influence. I. Life, writings, various reports, logic, physics, metaphysics, theology, mathematics*. Edited by Fortenbaugh William W. et al. Leiden: Brill 1992.
 68. Sextus Empiricus, *Schițe pyrrhoniene* în Sextus Empiricus, *Opere filosofice*, vol.1, traducere și introducere de Aram Frenkian, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1965.

II. LITERATURĂ DE SPECIALITATE:

69. Arendt, Hannah, *Condiția umană*, traducere de Claudiu Veres și Gabriel Chindea, Editura Idea Design & Print, 2008.
70. Aubenque, Pierre, *Problema ființei la Aristotel*, traducere de Daniela Gheorghe, Editura Teora, București 1998.
71. Barnes, Jonathan, *Aristotel*, traducere de Ioan-Lucian Muntean, Editura Humanitas, București 1996;

72. Barnes, J. *The Presocratic Philosophers*, 2nd edn. London: Routledge & Kegan Paul, 1982.
73. Benson, Hugh H., "Problems with Socratic Method", în Gary Alan Scott (ed.), *Does Socrates have a Method?*, The Pennsylvania State University Press, 2002.
74. Benson, Hugh H., "Socratic Method", în *The Cambridge Companion to Socrates*, edited by Donald R. Morrison, Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
75. Bird, Otto, "The Re-discovery of the Topics", *Mind*, New Series, vol. 70, no. 280 (oct., 1961), pp. 534-539.
76. Bird, Otto, *The Tradition of the Logical Topics: From Aristotle to Ockham*, *Journal of the History of Ideas*, vol. 23, no. 3 (Jul. – Sep., 1962), pp. 307-323.
77. Bochenski, I. M., *Ancient Formal Logic*, Amsterdam: North-Holland Publishing Company, 1951.
78. Burckhardt, Jacob, *The Greeks and Greek Civilization*, translated by Sheila Stern, edited with an introduction by Oswyn Murray, New York: St Martin's Griffin.
79. Cajori, Florian, *The Purpose of Zeno's Arguments on Motion*, *Isis*, Vol. 3, No. 1 (Jan., 1920), pp. 7-20.
80. Chance, Thomas H., *Plato's Euthydemus: Analysis of What Is and Is Not Philosophy*, Berkeley: University of California Press, 1992.
81. Cornea, Andrei, *Platon: filosofie și cenzură*, Editura Humanitas, București, 1995.
82. Cornea, Andrei, *Sciere și oralitate în cultura antică*, Editura Humanitas, București, 2006.
83. Crowther, Nigel B., *Sports in Ancient Times*, Praeger Series on Ancient World, 2007.
84. De Pater, W. A., *Les Topiques d'Aristote et la dialectique platonicienne*, Editions St. Paul Fribourg Suisse, 1965.
85. Drehe, Iovan, „Aporia, Sophism and Refutation in Aristotle” în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai; Philosophia*, LV, 2, 2010.
86. Drehe, Iovan, „Aspecte ale relației dintre dialectică și scriere la Platon și Aristotel”, publicat în volumul *Studii de Istoria Filosofiei dedicate*

- profesorului Vasile Muscă*, coordonat de Alexander Baumgarten și Adela Cîmpean, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2009.
87. Drehe, Iovan, „Despre generarea categoriilor aristotelice și câteva considerații cu privire la posibilitatea ipotezei dialectice”, în *SCHOLĒ*, nr. 1, decembrie 2010.
 88. Drehe, Iovan, „Platon despre dialectică și eristică”, publicat în *Eristikon*, nr.1, 2008.
 89. Drehe, Iovan, „The Aristotelian Dialectical *Topos*”, în *Argumentum. Journal of the Seminar of Discursive Logic, Argumentation Theory and Rhetoric*, Vol. 9, Issue, 2/2011.
 90. Drehe, Iovan, „Zeno of Elea and the Origin of Dialectic and Sophistic”, în *Analele Universității de Vest din Timișoara; Seria Filosofie și Științe ale Comunicării*, Vol. V (XXII), 2010.
 91. Dumitriu, Anton, *Istoria logicii*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1975.
 92. Eemeren, Frans H. van, Rob Grootendorst, *A Systematic Theory of Argumentation. The pragma-dialectical approach*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003
 93. Eemeren, Frans H. van, Rob Grootendorst, Tjark Kruijer, *Handbook of Argumentation Theory. A Critical Survey of Classical Backgrounds and Modern Studies*, Dordrecht- Holland/Provident-U.S.A.: Foris Publications, 1987.
 94. Evans, J. D. G., *Aristotle's Concept of Dialectic*, Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
 95. Florian, Mircea, *Logica lui Aristotel în Aristotel, Organon*, vol.I, traducere, studiu introductiv, introduceri și note de Mircea Florian, Editura IRI, București, 1997.
 96. Gomperz, Theodor, *The Greek Thinkers IV – Aristotle and His Successors*, London: John Murray, Albemarle Street, 1912.
 97. Grote, George, *Aristotle*, 2 vols., London: John Murray, Albemarle Street, 1872.
 98. Guthrie, W. K. C. *A History of Greek Philosophy, volume. II: The Presocratic Tradition from Parmenides to Democritus*, Cambridge: Cambridge University

- Press, 1965 (ed. rom. Guthrie, W. K. C., *O istorie a filosofiei grecești*, vol. 2, traducere de Diana Roșculescu, Editura Teora, București, 1999).
99. Guthrie, W. K. C., *A History of Greek Philosophy, vol. III, part 1: The Sophists*, Cambridge: Cambridge University Press, 1971 (ed. rom. Guthrie, W. K. C., *Sofiștii*, traducere de Mihai C. Udma, Editura Humanitas, București, 1999).
 100. Guthrie, W.K.C., *A History of Greek Philosophy, volume V: The Later Plato and the Academy*, Cambridge: Cambridge University Press, 1978.
 101. Guthrie, W. K. C., *A History of Greek Philosophy, volume VI: Aristotle: An Encounter*, Cambridge: Cambridge University Press, 1981.
 102. Hamblin, C. L., *Fallacies*, Methuen London, 1970
 103. Hamlyn, D. W. 1990. "Aristotle on Dialectic". *Philosophy* 65: 465-476.
 104. Hare, R.M., *Platon*, traducere de Matei Pleșu, Editura Humanitas, 1997.
 105. Hintikka, Jaakko, *Analyses of Aristotle*, Kluwer Academic Publishers, 2004.
 106. Huizinga, Johan, *Homo ludens*, traducere de H. R. Radian, cuvând înainte de Gabriel Liiceanu, Humanitas, București, 2003
 107. Irwin, Terence, *Aristotle's First Principles*, Oxford: Clarendon Press, 1988.
 108. Kennedy, George, *The Art of Persuasion in Ancient Greece*, Princeton: Princeton University Press, 1963.
 109. Kerferd, G. B., „Gorgias on Nature or that which is not”, *Phronesis* 1 (1955-56).
 110. Kerferd, G. B., *The Sophistic Movement*, Cambridge University Press, 1981.
 111. Keyt, David, “Deductive Logic”, în *A Companion to Aristotle*, edited by Georgios Anagnostopoulos, Wiley-Blackwell, 2009.
 112. Kneale, William, Martha Kneale, *Dezvoltarea logicii*, vol.1, traducere de Cornel Popa, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1974.
 113. Krabbe, Erik C. W., „Dialogue Logic” în Dov M. Gabbay and John Woods (eds.), *Handbook of the History of Logic 7: Logic and the Modalities in the Twentieth Century*, Elsevier, 2006.
 114. Krabbe, Erik C. W., Jan Albert van Laar, “About Old and New Dialectic: Dialogues, Fallacies and Strategies”, *Informal Logic*, Vol. 27, No.1 (2007).
 115. Le Blond, J. M. 1939. *Logique et méthode chez Aristote*. Paris: J. Vrin.
 116. Leshner, James H., “Parmenidea Elenchos”, în Gary Alan Scott (ed.), *Does Socrates have a Method?*, The Pennsylvania State University Press, 2002.

117. Łukasiewicz, Jan, *Aristotle's Syllogistic from the Standpoint of Modern Formal Logic*, Oxford: Clarendon Press, 1957.
118. Mureșan, Valentin, “Utilizează Aristotel metoda dialectică în *Etica nicomahică*?” în *Revista de filosofie analitică*, vol. III, nr. 2, iulie-decembrie 2009.
119. Muscă, Vasile, *Introducere în filosofia lui Platon*, Editura Polirom, Iași 2002.
120. Nietzsche, Friedrich, *On the Genealogy of Morality*, edited by Keith Ansell Pearson, translated by Carol Diethe, Cambridge University Press, 1997.
121. Owen, G. E. L. (ed.), *Aristotle on Dialectic: The Topics*, Proceedings of the Third Symposium Aristotelicum, Oxford: Clarendon Press, 1968.
122. Patzig, Gunther, *Silogistica aristotelică*, traducere de Mircea Constantinescu și Niels Offenberger, Editura Științifică, București, 1970.
123. Petecel, Stella, *Agonistica în viața spirituală a cetății antice*, Editura Meridiane, București, 2002.
124. Rescher, Nicholas “Reductio ad Absurdum”, *The Internet Encyclopedia of Philosophy*, ISSN 2161-0002, <http://www.iep.utm.edu/>, accesat la data de 11.08.2011.
125. Robin, Leon, *Platon*, traducere de Lucia Magdalena Dumitru, Editura Teora, București, 1996.
126. Robinson, Richard, *Plato's Earlier Dialectic*, Oxford: Clarendon Press, 1953.
127. Ross, David, *Aristotle*, Routledge, 1995 (ediție în limba română: Ross, David, *Aristotel*, traducere de Ioan-Lucian Muntean și Richard Rus, Editura Humanitas, București 1998).
128. Rubinelli, Sara, *Ars Topica*, Springer, Argumentation Library, 2009
129. Rubinelli, Sara, *The Ancient Argumentative Game: topoi and loci in Action*, *Argumentation* (2006) 20, pp. 268-269.
130. Russell, Bertrand, *The Principles of Mathematics*, London and New York: Routledge Classics.
131. Ryle, Gilbert, *Plato's Parmenides*, *Mind*, New Series, Vol.48, No.190 (Apr., 1939).
132. Ryle, Gilbert, *Plato's Parmenides (II)*, *Mind*, New Series, Vol.48, No.191 (Jul., 1939).

133. Taylor, A.E., *Plato. The Man and his Work*, London: Methuen & Co. Ltd., 1955.
134. *The Cambridge Companion to Early Greek Philosophy*, edited by A.A. Long, Cambridge University Press, 1999.
135. *The Cambridge Companion to Greek and Roman Philosophy*, edited by David Sedley, Cambridge University Press, 2003.
136. *The Cambridge Companion to Plato*, edited by Richard Kraut, Cambridge University Press, 1992.
137. *The Cambridge Companion to Aristotle*, edited by Jonathan Barnes, Cambridge University Press, 1995.
138. Thionville, E., *De la Théorie des Lieux Communs*, Paris, 1855.
139. Toulmin, Stephen E., *The Uses of Argument. Updated Edition*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
140. Salmon, Wesley C., *Logic*, Prentice Hall, INC., 1973.
141. Scott, Gary Allan (ed.), *Does Socrates have a Method?*, The Pennsylvania State University Press, 2002.
142. Slomkowski, Paul, *Aristotle's Topics*, Brill Academic Publishers, 1997.
143. Smith, Robin, *Aristotle on the Uses of Dialectic*, *Synthese*, 96:3 (1993:sept.).
144. Stump, Eleonore, *Dialectic and Its Place in the Development of Medieval Logic*, Ithaca: Cornell University Press, 1989.
145. Suppes, Patrick, *Introduction to Logic*, Van Nostrand Reinhold Company, 1957.
146. Storey, Ian C., Arlene Allan, *A Guide to Ancient Drama*, Blackwell Publishing, 2005.
147. Vlastos, Gregory, "The Socratic Elenchus: Method is all" în Gregory Vlastos, *Socratic Studies*, edited by Myles Burnyeat, Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
148. Vlastos, Gregory, *Socrates. Ironist and Moral Philosopher*, Cambridge: Cambridge University Press, 1991 (ed. rom. Gregory Vlastos, *Socrate, Ironist și filozof moral*, traducere de Mara van Schaik Rădulescu, Editura Humanitas, București, 2002).
149. Wolfsdorf, David, „Socrates Pursuit of Definitions”, *Phronesis*, Vol. 48, No. 4 (2003).
150. Yates, Frances A., *The Art of Memory*, Routledge, 1966.

151. Young, David C., *A Brief History of the Olympic Games*, Blackwell Publishing, 2004.
152. Zeller, Eduard, *History of Greek Philosophy – Aristotle and the Earlier Peripatetics*, London: Longmans, Green, and Co., 1897.

III. METODĂ ȘI INSTRUMENTE:

153. Bonitz, H. *Index Aristotelicus*. Berlin, 1870.
154. Brandwood, Leonard, *The Chronology of Plato's Dialogues*, Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
155. Flew, A. (coord.), *Dicționar de filosofie și logică*, traducere de Dragan Stoianovici, Editura Humanitas, București, 2006.
156. Frede, Michael, *The Study of Ancient Philosophy*, introducere la Michael Frede, *Essays in Ancient Philosophy*. 1987. Minneapolis: University of Minnesota Press.
157. Hansson, Sven Ove, *Formalization in Philosophy*, „Bulletin of Symbolic Logic”, Vol. 6, No. 2 (Jun. 2003).
158. Liddell, H.G., R. Scott, *Greek-English Lexion*, Oxford: Clarendon Press, 1996.
159. Peters, Francis E., *Termenii filsofiei grecești*, traducere de Dragan Stoianovici, Editura Humanitas, București 1993.
160. Nails, Debra, *Oamenii lui Platon*, traducere de Cezar Octavian Tabarcea, cuvânt înainte de Zoe Petre, ediție îngrijită de Cătălin Partenie și Paul Balogh, Editura Humanitas, București, 2008.
161. Rorty, Richard, „Istoriografia filosofiei: patru genuri”, în Richard Rorty, *Adevăr și progres. Eseuri Filosofice 3*, traducere de Mihaela Căbulea, Editura Univers, București, 2003.
162. Sorell, Tom, G. A. J. Rogers (eds.), *Analytic philosophy and History of Philosophy*, Oxford: Clarendon Press, 2005.